

ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

9. Osvitortia. (2025). Derzhstandart pochatkovoi osvity: yaki novovvedennia [State standard of primary education: what innovations]. Available at: <https://osvitoria.media/experience/derzhstandart-pochatkovoi-osvity-yaki-novovvedennia> [in Ukrainian].
10. Pryshchepa, O.P. (2025). Intehratsiia muzychnoho mystetstva u zmist humanitarnykh predmetiv pochatkovoi shkoly [Integration of musical art into the content of humanities in primary school]. Available at: <https://surli.cc/ldaexw> [in Ukrainian].
11. Prosina, O.V. (2007). Tekhnolohii intehrovano vykladannia predmetiv "Mystetstvo" ta "Khudozhnia kultura" v zahalnoosvitnii shkoli [Technologies of integrated teaching of "Art" and "Artistic Culture" subjects in general education school]. Luhansk, 200 p. [in Ukrainian].
12. Typova osvithnia prohrama, rozroblena pid kerivnytstvom Savchenko O.Ya. (2019). [Typical educational program developed under the supervision of O. Ya. Savchenko]. Kyiv, 210 p. Available at: <https://drive.google.com/file/d/1utqBXEbQA5nnop6j7gCOuLOJiXOtVtA/view> [in Ukrainian].
13. Yakymchuk, A.Ya. & Kolupaieva, T.Ye. (2019). Nova ukrainska shkola: intehratsiinyi pidkhid u pochatkovii zahalnyi osviti [The New Ukrainian School: Integrative approach in primary general education]. Kyiv, 120 p. [in Ukrainian].
14. Dewey, J. (1902). The Child and the Curriculum. Chicago: University of Chicago Press. 200 p. Available at: <https://dn790003.ca.archive.org/0/items/childandcurricul00dewuoft/childandcurricul00dewuoft.pdf> [in English].
15. Namukasa, S. (2024). Integrating arts into science curriculum for holistic education. Research Invention Journal of Research in Education, No. 4(3), pp. 46–49. DOI: <https://doi.org/10.59298/RIJRE/2024/433741> [in English].
16. Sukhomlynsky, V. (2025). Vasyl Sukhomlynsky. The Holistic Educator. Available at: <https://theholisticeducator.net/sukhomlynsky> [in English].

Стаття надійшла до редакції 29.10.2025

УДК 373.3.091.212]:005.336.2:34(4)(045)
DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2025.345863>

Олена Муращенко, кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри початкової освіти,
ВСП "Економіко-правничий фаховий коледж
Запорізького національного університету"
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5887-1752>

ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті узагальнено провідний європейський досвід формування правової компетентності молодших школярів як важливого складника громадянської освіти. Проаналізовано нормативно-правові документи, організаційні підходи та методичні принципи впровадження освіти в галузі демократичного громадянства та освіти з прав людини в початковій школі. Визначено можливості адаптації цього досвіду до сучасних українських реалій і викликів, що створює підґрунтя для модернізації правової освіти в Україні та формування її ефективної стратегії. Акцент зроблено на потребі застосування системного підходу, міжвідомчої співпраці та підвищення фахової підготовки педагогів.

Ключові слова: правова компетентність; демократичне громадянство; права людини; європейський досвід; початкова школа; молодші школярі.

Табл. 1. Літ. 15.

Olena Murashchenko, Ph.D. (Pedagogy),
Lecturer of the Primary Education Department,
Separate Structural Division of the Economics and
Law Vocational College at
Zaporizhzhia National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5887-1752>

EXPERIENCE OF FORMING LEGAL COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES

The article presents a comprehensive analysis and generalization of the leading European experience in the formation of legal competence among primary school students as an integral component of civic and democratic education. It explores the theoretical and practical foundations of legal education within European Union member states, emphasizing its role in fostering respect for human rights, tolerance, responsibility, and active citizenship from an early age. The study examines the regulatory and institutional frameworks, organizational mechanisms, and methodological principles that ensure the effective implementation of education for democratic citizenship and human rights in primary schools.

Special attention is devoted to the identification of key strategies and pedagogical technologies applied in European educational systems – such as project-based learning, interactive and game-based methods, interdisciplinary integration, and

digital learning environments – which contribute to the development of students' legal awareness, social responsibility, and value-based understanding of justice and equality. The article also substantiates the possibilities and directions for adapting these practices to contemporary Ukrainian realities, considering ongoing educational reforms, sociocultural transformations, and the need to strengthen democratic values and the rule of law in the national context.

The research highlights the importance of adopting a systematic, continuous, and competency-based approach to legal education, strengthening interagency and international cooperation, and enhancing the professional and methodological training of teachers. Emphasis is placed on ensuring age-appropriate, psychologically grounded, and value-oriented content of legal education that promotes the formation of students' civic identity, moral integrity, and legal culture. Prospective directions for further study include the development of adaptable models for forming legal competence in Ukrainian primary schools, based on the best European practices and aligned with national educational standards and priorities to ensure sustainable educational development and civic empowerment.

Keywords: legal competence; democratic citizenship; human rights; European experience; primary school; younger students.

Постановка проблеми. У сучасному демократичному суспільстві, яке ґрунтується на засадах прав людини, верховенства права та громадянської ініціативи, формування правової компетентності особистості розглядається як одне з провідних завдань системи освіти. Особливої актуальності це питання набуває в початковій школі, оскільки саме на цьому етапі закладаються основи правосвідомості, уявлення про справедливість, обов'язок та відповідальність.

Країни Європейського Союзу (далі по тексті – ЄС) демонструють цілеспрямовану політику в сфері розвитку правової компетентності з раннього віку, упроваджуючи інноваційні педагогічні підходи, інтегровані навчальні програми, міждисциплінарні стратегії та партнерські моделі взаємодії школи, родини та громади. Цей досвід є надзвичайно цінним для модернізації національної системи освіти України в контексті реалізації Концепції “Нова українська школа” та стратегічного курсу на євроінтеграцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування правової компетентності учнів початкової школи в країнах ЄС здійснюється на основі ряду міжнародних документів, які визначають стратегічні орієнтири освітньої політики у межах прав людини та демократичного громадянства. Європейська конвенція з прав людини гарантує базові права та свободи, які становлять фундаментальну основу правової освіти в демократичному суспільстві. Конвенція ООН про права дитини, ратифікована більшістю країн світу, приділяє особливу увагу забезпеченню найкращих інтересів дитини в усіх аспектах освіти. Хартія Ради Європи (далі по тексті – РЄ) з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (*Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education* [8]) є важливим програмним документом, який визначає концептуальні підходи до інтеграції демократичних цінностей та прав людини в систему освіти. Вона наголошує на необхідності формування активного громадянства, здатного брати участь у суспільному житті на засадах відповідальності, поваги до прав інших і верховенства права.

Окремо слід визначити Рекомендації Комітету міністрів РЄ (CM/Rec(2002)12 [5], CM/Rec(2003)8 [6], CM/Rec(2004)4 [7], Rec 1682 (2004) [13]), які окреслюють стратегічні напрями розвитку освіти у сфері прав людини та демократії, з урахуванням викликів сучасного суспільства, таких як дискримінація, радикалізація, ксенофобія та порушення прав менших. Значущими є Ухвали Всесвітньої програми ООН з освіти у сфері прав людини, яка реалізується з 2005 року та передбачає довгострокову підтримку системного підходу до впровадження правознавчої освіти у формальних і неформальних контекстах. Ці документи підкреслюють важливість реалізації правової освіти в початковій школі як передумови формування демократичного стилю мислення, здатності до конструктивного діалогу та мирного врегулювання конфліктів.

Метою статті є узагальнення досвіду формування правової компетентності молодших школярів у країнах ЄС; аналіз нормативно-правових, організаційних та методичних аспектів впровадження освіти в галузі демократичного громадянства в початковій школі; визначення можливостей адаптації цього досвіду в українському освітньому контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи з 1990-х років, ЄС і РЄ реалізували низку стратегічних ініціатив, спрямованих на інтеграцію демократичних цінностей в початкову систему освіти, а саме:

– Світова конференція з прав людини (Відень, 1993) стала першим вагомим заходом, на якому було підкреслено важливість системного впровадження прав людини в освітні програми всіх рівнів формальної та неформальної освіти. Цей заклик започаткував міжнародне визнання освіти як фундаментального інструменту формування демократичної культури.

– Програма *Education for Democratic Citizenship (EDC)*, ухвалена в межах Другого Саміту глав держав і урядів РЄ в 1997 році, була концептуалізована в Рекомендації CM/Rec(2002)12 [5], які визначили засади освіти для демократичного громадянства як складника початкової освіти.

– Рекомендації CM/Rec(2003)8 [6] та CM/Rec(2004)4 [7] наголосили на необхідності впровадження стандартів Європейської конвенції з прав людини в освітню практику на всіх рівнях.

– Рекомендація Rec 1682 (2004) [13] Парламентської асамблеї РЄ передбачила створення Європейської рамкової конвенції з питань *Education for Democratic Citizenship* та *Human Rights Education*.

– Всесвітня програма освіти з прав людини (2005) Генеральної Асамблеї ООН (*Vienna Declaration and Programme of Action*) стала важливим поштовхом до практичного впровадження правової освіти, зокрема в межах ініціативи “Європейський рік громадянства в освіті”.

У межах цих стратегій у державах-учасниках ЄС впроваджувалися тренінги, інтерактивні уроки, конкурси, навчальні модулі, що сприяли розвитку правової обізнаності та громадянської активності.

Хартія РЄ з освіти для демократичного громадянства і прав людини *Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education* (2010) [8], прийнята Комітетом міністрів (CM/Rec(2010)7) на пропозицію Керівного комітету з освіти (CDED), визначила освіту як засіб запобігання порушенням прав людини та боротьби з дискримінацією, расизмом, ксенофобією й нетерпимістю. У цьому контексті початкова освіта розглядається як базовий етап формування правового мислення та соціально відповідальної поведінки. Згідно з цією Хартією, формування правової компетентності молодших школярів передбачає:

- оновлення освітніх програм і навчальних планів початкової школи;
- здійснення професійної підготовки та підвищення кваліфікації вчителів початкових класів у сфері правової освіти;
- залучення молодших школярів до шкільного самоврядування;
- активізацію участі батьків і громадськості у цій галузі [8, 5–6].

Хартія також наголошує, що процес правової освіти має тривати впродовж усього життя та залучати широкі кола учасників – від учнів, батьків і освітян до неурядових організацій, медіа та державних інституцій [8, 8].

У межах реалізації принципів Хартії з освіти для демократичного громадянства і прав людини [8] в країнах ЄС активно діє програма *Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education* (EDC/HRE) [9]. Наприклад, у Фінляндії учні початкової школи беруть участь у шкільних парламентських виборах, що формує навички демократичної участі та поваги до закону. Основними завданнями цієї програми є розвиток у молодших школярів толерантності, правосвідомості, розуміння засад демократії та формування навичок життя в правовому полі. Особливостями її реалізації є:

- інтеграція тематики прав людини в освітні галузі початкової школи;
- використання активних методів навчання;
- спеціалізовані дидактичні матеріали (згідно з Конвенцією ООН);
- впровадження організаційних форм навчання (тематичних днів, компаній, шкільних конкурсів, дебатів, судів тощо);
- застосування педагогіки партнерства між школами, родинами й громадою для забезпечення сталого освітнього впливу.

Європейська агенція з освіти та культури у межах програми *EC Citizens, Equality, Rights and Values* (CERV) [4] здійснює дослідження щодо правової обізнаності дітей. Його результати свідчать, що системне вивчення прав людини варто починати з початкової школи.

Окрема увага приділяється інклюзії. Європейське агентство з питань особливих освітніх потреб та інклюзивної освіти *European Agency for Special Needs and Inclusive Education* (EASNIE) [10] разом із UNESCO створили ресурс *Inclusive Education In Action*, що містить практичні приклади інтеграції правових знань в освітній процес із врахуванням потреб усіх дітей, включно з дітьми з особливими освітніми потребами. Це дозволяє гарантувати реалізацію права на освіту, рівного доступу до знань і недискримінацію.

Таким чином, реалізація міжнародних програм демонструє системний підхід до формування правової компетентності молодших школярів у країнах ЄС. Водночас кожна його держава-учасниця адаптує ці ініціативи відповідно до власного освітнього контексту, національних традицій, потреб суспільства та правових реалій. З огляду на це, варто проаналізувати приклади окремих країн, які реалізують програми правової освіти в початковій школі.

Так у Швеції формування правової компетентності молодших школярів є наскрізною лінією в навчальних програмах, починаючи з дошкільної освіти. Цей процес реалізується в межах міжпредметної інтеграції та практичної орієнтації змісту навчання. Наприклад, у курсі “Суспільствознавство” (*Samhällskunskap*) значну увагу приділено таким темам, як права людини, демократія, роль уряду, судова система та етичні дилеми, що дозволяє школярам молодшого віку формувати уявлення про власні права, відповідальність і важливість участі в житті суспільства. У курсі “Домашня економіка і споживацтво” (*Hem-och konsumentkunskap*) учнів навчаються застосовувати правові знання в повсякденному житті – вивчають права споживача, правила укладання договорів, сімейне законодавство, основи управління бюджетом, що формує в них не лише правову, а й соціально-економічну компетентність.

Фінська модель правової освіти забезпечує знання про права та створює умови для їх практичного

ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

застосування в освітньому процесі. Інтегроване навчання дозволяє поєднувати знання з суспільствознавства, етики, літератури, мистецтва, математики у межах спільного дослідження конкретної теми. Наприклад, вивчаючи феномен “справедливість”, учні можуть аналізувати поведінку літературних персонажів, обговорювати приклади з новин, створювати казки або міні-сценки на правову тематику.

У контексті вивчення європейського досвіду формування правової компетентності учнів початкових класів варто звернути увагу на фінську програму *KiVa*, яка є однією з найуспішніших у світі ініціатив із протидії булінгу. Розроблена Університетом Турку за підтримки Міністерства освіти Фінляндії, програма спрямована на створення безпечного освітнього середовища, розвиток емпатії, відповідальності й взаємоповаги.

KiVa охоплює навчально-методичні інструменти для вчителів, інтерактивні навчальні вправи для учнів та спеціальні курси для батьків.

Дослідження (*Finnish program against bullying. Research* [12]) засвідчують ефективність реалізації програми *KiVa* на національному та міжнародному рівнях. Зокрема, науковці A. Kärnä, M. Voeten, T. Little та C. Salmivalli [11] доводять зниження рівня булінгу та зростання активної громадянської позиції учнів. У дисертаційному дослідженні A. Ahtola, A. Naataja, A. Kärnä та C. Salmivalli [2] акцентовано на ролі адміністрації закладу освіти у впровадженні антибулінгової політики – підтримка директора позитивно впливає на якість правової освіти. Дослідники E. Poskiparta, V. Røyhönen та C. Salmivalli [14] відзначають інноваційність програми. Вони характеризують процес використання комп’ютерних ігор, що допомагають дітям на практиці розпізнавати правопорушення, засвоювати правові поняття та формувати навички конструктивної поведінки у складних ситуаціях.

У Німеччині правова компетентність формується на рівні інтеграції громадянської освіти в навчальні предмети. Це забезпечує цілісне розуміння соціально-правових процесів. Як зазначає Дарія Вензель [1], учителька з німецької школи в Гессен, інтеграція яскраво проявляється у курсах “Політика та економіка” (*Politik und Wirtschaft*) й “Суспільствознавство” (*Gesellschaftslehre*), де учні вивчають політичні системи, функції влади, аналізують системні явища та формують критичне мислення. Еле-

менти правової освіти також спостерігаються в курсах “Релігія” (*Religion*) та “Етика” (*Ethik*), у яких розглядаються мораль, толерантність та соціальні цінності. Освітні програми в Німеччині мають регіональні особливості, адже кожна федерація формує власний підхід до навчального змісту та назв предметів.

Крім того, у початковій школі громадянська освіта реалізується в межах співпраці з поліцією, юристами та правозахисниками, які проводять інтерактивні заняття, тренінги з медіації конфліктів та моделювання ситуацій.

Для порівняння, у Франції громадянська освіта в початковій школі реалізується у межах предмета *Education civique*, що є складником *Éducation civique, juridique et sociale (ECJS)* у старшій школі [15], метою якого є формування активного громадянина засобами інтеграції правових, соціальних і політичних знань та застосування міждисциплінарного підходу навчання.

У Польщі громадянська освіта представлена окремим предметом “Знання про суспільство” (*Wiedza o Społeczeństwie*), який викладається на рівні середньої та старшої школи. Цей курс є частиною обов’язкової програми і враховується при складанні підсумкової державної атестації (*Matura*). У початковій школі громадянська освіта не виноситься в окрему дисципліну, проте такі теми, як права дитини, основи демократії, толерантність, повага до іншого, інтегруються в зміст таких навчальних предметів, як рідна мова, етика, природознавство; реалізуються у виховній та позакласній діяльності.

У Нідерландах правова освіта реалізується в межах активного залучення учнів до процесів демократичного співжиття. Програми *Living Democracy* та *Children’s Rights Education* сприяють використанню рольових ігор, моделювання ситуацій, аналізі кейсів, дискусіях, створенні класних правил і процедур самоврядування. Особлива увага приділяється формуванню практичних навичок участі в ухваленні рішень, вирішенні конфліктів, відстоюванні власних прав з повагою до прав інших.

Представимо ключові аспекти реалізації правової компетентності в початковій школі в країнах ЄС у таблиці “Формування правової компетентності в початкових класах країн Європейського Союзу” (табл. 1).

Таблиця 1

Формування правової компетентності в початковій школі країн Європейського Союзу

Країна	Рівень інтеграції	Форма реалізації в початковій школі	Особливості впровадження
Фінляндія	Повна інтеграція	Вивчення прав дитини у контексті демократичної культури, шкільного самоврядування, поваги до гідності (<i>KiVa</i> [2; 11; 12; 14])	Правознавчий компонент закріплений у навчальному плані, акцентовано на правах у повсякденному житті

**ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Продовження таблиці 1

Франція	Часткова інтеграція	Права дитини інтегруються в межах громадянської та моральної освіти (<i>Éducation civique, juridique et sociale</i> [15])	Освіта з прав дитини розглядається як напрям для розширення шкільних програм
Німеччина	Часткова інтеграція	Варіативна реалізація тематичних тижнів, інтеграція в курси <i>Politik und Wirtschaft, Gesellschaftslehre, Religion, Ethik</i>	Приклад локального регіонального впровадження в проєктну діяльність
Швеція	Повна інтеграція	Права дитини є частиною курсів <i>Samhällskunskap, Hem-och konsumentkunskap</i>	Основа системи – рівність, повага, практичне застосування
Нідерланди	Повна інтеграція	Права дитини інтегровано в межах програми <i>Living Democracy</i> та <i>Children's Rights Education</i> на рівні застосування міждисциплінарного підходу	Розроблено спеціалізовані ресурси та навчальні матеріали для початкових класів

Результати аналізу нормативних, організаційних та методичних аспектів питання дозволив виокремити ефективні освітні практики, які можуть бути адаптовані до української системи освіти. Ключовими з них є створення безпечного освітнього середовища, розвиток критичного мислення, морально-етичне виховання та педагогіка партнерства. Своєю чергою, узагальнення досвіду формування правової компетентності молодших школярів у країнах ЄС засвідчило ефективність упровадження системного підходу щодо правової освіти на рівні держави, у межах інтегрування громадянської освіти в зміст навчальних предметів, завдяки партнерству з громадськими організаціями та розвитку учнівського самоврядування.

З урахуванням сучасних викликів та національних особливостей української освіти окреслимо шляхи адаптації європейського досвіду, а саме:

- застосування компетентнісного підходу навчання, що передбачає дослідження реальних життєвих ситуацій і правових викликів;
- інтеграція правової тематики в освітній процес усіх навчальних предметів шляхом створення міжпредметних модулів, проведення тематичних тижнів, організації проєктної діяльності та обговорення правових ситуацій;
- застосування активних методів навчання, зокрема кейс-методів, рольових ігор, дебатів, що сприяють розвитку критичного мислення, навичок правової аргументації, емпатії та здатності до морального вибору;
- розвиток учнівського самоврядування, запровадження класних парламентів, учнівських рад як інструментів засвоєння норм і цінностей;
- налагодження партнерства між закладами освіти та представниками громадянського суспільства. Організація правопросвітницьких заходів;
- створення доступних правових ресурсів для дітей та батьків, зокрема анімацій, коміксів, інтерактивних вправ, відео-уроків тощо.

Перспективи подальших досліджень спрямовуємо на розроблення національної моделі формування правової компетентності учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Курок Р. Використання інноваційних технологій для розвитку правової компетентності педагогічних працівників економічних коледжів. *Молодь і ринок*. 2021. № 9 (195). С. 71–76.
2. Ahtola A., Haataja A., Kärnä A., Poskiparta E. & Salmivalli C. Implementation of anti-bullying lessons in primary classrooms: How important is head teacher support? *Educational Research*, 2013. 55 (4), 376–392.
3. Birzea C., Cecchini M., Harrison C., Krek J. & Spajić-Vrkaš V. Tool for quality assurance of education for democratic citizenship in schools. UNESCO, CEPS. 2025.
4. Citizens, Equality, Rights and Values (CERV). (n.d.). EU financial opportunities for Ukrainian municipalities: A detailed overview. Available at: <https://cities4cities.eu/finansovimozhlyvosti-yes-dlya-ukrayinskyh-municypalitetiv-detalnyj-oglyad/> (Accessed May 11, 2025).
5. Council of Europe. Recommendation Rec(2002)12 of the Committee of Ministers to member states on education for democratic citizenship. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
6. Council of Europe. Recommendation Rec(2003)8 of the Committee of Ministers to member states on the promotion and recognition of non-formal and informal learning of young people. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
7. Council of Europe. Recommendation Rec(2004)4 of the Committee of Ministers to member states on the participation of young people in local and regional life. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
8. Council of Europe. Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education: Adopted in the framework of Recommendation CM/Rec(2010)7 of the Committee of Ministers. Available at: <https://rm.coe.int/16803034e5> (Accessed May 11, 2025).
9. Council of Europe. (n.d.). Education for democratic citizenship and human rights education (EDC/HRE). Available at: <https://www.coe.int/en/web/edc> (Accessed May 11, 2025).
10. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. (n.d.). Homepage. Available at: <https://www.european-agency.org/> (Accessed May 12, 2025).

11. Kärnä A., Voeten M., Little T.D., Alanen E., Poskiparta E. & Salmivalli C. (2013). Effectiveness of the KiVa antibullying program: Grades 1–3 and 7–9. *Journal of Educational Psychology*, 105 (2), P. 535–551.

12. KiVa Program. (n.d.). Finnish program against bullying: Research. Available at: <https://www.kivaprogram.net/research-in-finland/> (Accessed May 17, 2025).

13. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Recommendation 1682 (2004) on education for Europe. Strasbourg: Council of Europe. Available at: <https://pace.coe.int/en/files/17272/html> (Accessed May 19, 2025).

14. Poskiparta E., Kaukiainen A., Pöyhönen V. & Salmivalli C. Anti-bullying computer game as part of the KiVa program: Children's perceptions of the game. In *Bullying in schools: A psychological perspective*. New York, NY: Routledge. 2012. P. 158–168.

15. Tutiaux-Guillon N. Civic, legal and social education in French secondary school: Questions about a new subject. *Journal of Social Science Education*, 1 (2). 2003.

REFERENCES

1. Kurok, R. (2021). Vykorystannya innovatsiynykh tekhnolohiy dlya rozvytku pravovoyi kompetentnosti pedahohichnykh pratsivnykiv ekonomichnykh koledzhiv [Using innovative technologies to develop the legal competence of teaching staff of economic colleges]. *Youth & market*. No. 9 (195). pp. 71–76. [in Ukrainian].

2. Ahtola, A., Haataja, A., Kärnä, A., Poskiparta, E. & Salmivalli, C. (2013). Implementation of anti-bullying lessons in primary classrooms: How important is head teacher support? *Educational Research*, No. 55 (4), pp. 376–392. [in English].

3. Bîrzea, C., Cecchini, M., Harrison, C., Krek, J. & Spajić-Vrkaš, V. (2005). Tool for quality assurance of education for democratic citizenship in schools. UNESCO. [in English].

4. Citizens, Equality, Rights and Values (CERV). (n.d.). EU financial opportunities for Ukrainian municipalities: A detailed overview. Available at: <https://cities4cities.eu/finansovymozhlyvosti-yes-dlya-ukrayinskyh-municypalitativ-detalnyyoglyad/> (Accessed May 11, 2025). [in English].

5. Council of Europe (2002). Recommendation Rec(2002)12 of the Committee of Ministers to member states on education for democratic citizenship. Strasbourg: Council of Europe Publishing. [in English].

6. Council of Europe (2003). Recommendation Rec(2003)8 of the Committee of Ministers to member states on the promotion and recognition of non-formal and informal learning of young people. Strasbourg: Council of Europe Publishing. [in English].

7. Council of Europe (2004). Recommendation Rec(2004)4 of the Committee of Ministers to member states on the participation of young people in local and regional life. Strasbourg: Council of Europe Publishing. [in English].

8. Council of Europe (2010). Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education: Adopted in the framework of Recommendation CM/Rec(2010)7 of the Committee of Ministers. Available at: <https://rm.coe.int/16803034e5> (Accessed May 11, 2025). [in English].

9. Council of Europe. (n.d.). Education for democratic citizenship and human rights education (EDC/HRE). Available at: <https://www.coe.int/en/web/edc> (Accessed May 11, 2025). [in English].

10. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. (n.d.). Homepage. Available at: <https://www.european-agency.org/> (Accessed May 12, 2025). [in English].

11. Kärnä, A., Voeten, M., Little, T. D., Alanen, E., Poskiparta, E. & Salmivalli, C. (2013). Effectiveness of the KiVa antibullying program: Grades 1–3 and 7–9. *Journal of Educational Psychology*, No. 105 (2), pp. 535–551. [in English].

12. KiVa Program. (n.d.). Finnish program against bullying: Research. Available at: <https://www.kivaprogram.net/research-in-finland/> (Accessed: May 17, 2025). [in English].

13. Parliamentary Assembly of the Council of Europe (2004). Recommendation 1682 (2004) on education for Europe. Strasbourg: Council of Europe. Available at: <https://pace.coe.int/en/files/17272/html> (Accessed May 19, 2025). [in English].

14. Poskiparta, E., Kaukiainen, A., Pöyhönen, V. & Salmivalli, C. (2012). Anti-bullying computer game as part of the KiVa program: Children's perceptions of the game. In *Bullying in schools: A psychological perspective* (pp. 158–168). New York, NY: Routledge. [in English].

15. Tutiaux-Guillon, N. (2003). Civic, legal and social education in French secondary school: Questions about a new subject. *Journal of Social Science Education*. No. 1(2). [in English].

Стаття надійшла до редакції 28.10.2025



“Не будуйте дрібних планів – в них немає тієї чарівної сили, яка розбурхує кров, і, ймовірно, не будуть реалізовані. Будуйте грандіозні плани, ставте високі цілі у своїх надіях і в роботі, пам’ятаючи про те, що грандіозний, логічно складений план ніколи не зникне”.

Джеймс Бернхем
американський філософ, соціолог

“Знання, набуті без власних зусиль, швидко забуваються. Лише те, що ми здобуваємо через працю, стає частиною нашої сутності”.

Василь Сухомлинський
український педагог

